

Vikingtiden innleder oppbygningen av stat og kirke i Norge med bygdefellesskap, samarbeid, rikssamling, kristning, lagting og leidang. I høymiddelalderen utvikler Norge seg til en velorganisert rettstat.

Norges historie i høymiddelalderen (1050-1349)

Hundre års grotid 1030-1130

Rettsamfunn, lagting, kirke og statsbygging

Olav Kyrre styrket kongemakten i sin regjeringstid. Brev og dokumenter ble tatt i bruk, og man begynte å skrive ned lovene. Olav Kyrres tre stesønner måtte dele kongemakten mellom seg i et samkongedømme. Et samkongedømme kan være fordelaktig for folket, men det fører med seg ulemper for kongene. F.eks. må inntektene deles, og de får ikke den luksus eller hird en enerådende konge kunne ha. Tross dette klarte de å samarbeide om å styrke kongedømmets og kirkens stilling i landet. De var særlig opptatt av å styrke lagtingene som ble utviklet i vikingtiden. Det største problemet med den germaske arvefølgeordenen, var at brødre og halvbrødre hadde lik rett til tronen. Dette førte ofte til konflikter som sjelden var fordelaktige for folket.

Lagtingene var den øverste domstol. De vedtok for eksempel å innføre kristendommen som den eneste religion i landet. Kongene støttet overgangen til kristen tro og oppbygningen av kirkeorganisasjonen. De styrket kongedømmets makt ved å undergrave høvdingers lokale makt, (folk trodde høvdingene formidlet kontakt med gudene), og ved å binde folk, kirke og stat tettere sammen. Bøndene ville at samfunnet skulle styres av lover. Trygghet var nødvendig.

Ved at Olav Haraldsson ble erklært som helgen, tilegnet rikskongedømmet seg også noe av den religiøse prestisjen som de gamle høvdingene hadde hatt, mens kirken overtok ledelsen av gudsyndelsen.

Den første riksadministrasjonen: årmenn, lendmenn og hird

I dette århundret (1030-1130), bygde kongene en enkel men geografisk dekkende administrasjon.

Årmenn og lendmenn hadde mange av de samme oppgavene, men lendmennene stod nærmere kongen. Årmennene forvaltet kongsgårdene, krevde inn skatter og opptredte på kongens vegne på lokale ting og lagting. Lendmenn "overvåket" små områder, og sørget for lov og orden. De hadde en høvding- og en viss administrativ funksjon. De passet på at jordbruket gikk bra, at skatter ble krevd inn og at lover ble fulgt. De hadde også flere oppgaver i den lokale militærorganisasjonen. Lendmennene fikk rådighet over inntektene fra kongelig jordegods, dette er et føydalt trekk.

Kongens følge bestod av elitekrigere fra gode ætter, som hadde sverget en personlig troskapsed til ham. Dette krigerfølget ble kalt hirden. Bondeveitsler var en god ekstraintekt for kongen. Dette tillot også kongen å utøve sin kongelige myndighet, og det bandt folk og konge tettere sammen.

Kirkeorganisasjonen

I oppbygningstida stod den norske kirken under erkebiskopen av Bremen-Hamburg. På 1100-tallet ble den underlagt den danske erkebiskopen i Lund. I 1152-1153 ble Norge, Island, Grønland og vesterhavsøyene omgjort til én egen kirkeprovins. Biskopen i Nidaros ble erkebiskop med ti biskoper under seg. I Norge fikk vi fem bispedømmer; Nidaros, Bergen, Oslo, Stavanger og Hamar.

Hovedkirken i hvert bispedømme ble ledet av en biskop og kalt domkirke eller katedral. Domkirkene fikk domkapitler som var sammensatt av tolv ledende geistlige kalt korbørdre eller kanniker. Kirken bandt altså hele det norske bosetningsområdet sammen ved hjelp av sin organisasjonsstruktur som inkluderte alt fra store regioner til små lokalsamfunn.

De første byene

I vikingtiden skjedde det et brudd i byutviklingen. Hyppige angrep på Oslofjordområdet førte til tap av skip, varer og menneskeliv. Byer trenger handel, og borgere trenger fred. Dette fikk de ikke, og byene og deres handelsliv visnet.

Vikingtidens utvikling av lagting og lagdømmer og mange middelalderkongers evne til å styrke rettstaten Norge førte til større ordnede og lovstyrte forhold. Tryggheten la forholdene til rette for byvekst.

Byer startet ofte som markedsplasser, og markedsplasser utviklet seg ofte ved elver fordi det var raskere å transportere varer og mennesker på vann enn på land. Allerede rundt år 1000 hadde vi byer, nemlig i Oslo, Nidaros, Skien, Tønsberg og Borg.

Rikskongedømmet styrket framveksten av byer ved å sikre lov og orden (vidreutvikling av rettstaten Norge, blandt annet lagtingene), det ble også oppmuntret til handel, og det ble satset på at det skulle gjøres ordentlig. Man måtte f.eks. ha tillatelser for å kunne drive handelsvirksomhet.

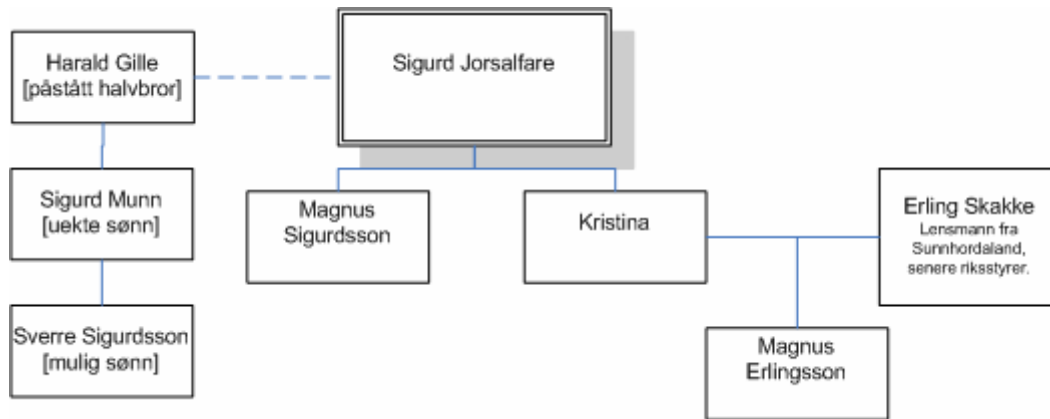
På grunn av byers beliggenhet og nettverk av veier var det enkelt å samle inn skatter dit. Her ble også matvarer som skulle brukes til kongsbesøk lagret. Etter hvert holdt kongen seg mer i byene og reiste ikke så mye rundt ”på bygda”.

Oppsamlingen av inntekter og oppretting av administrative stillinger som lagmann, systemann, byfogd og skrivere ga økt etterspørsel etter varer og tjenester. Dette betød flere arbeidsplasser og sterkere byvekst.

Andre ting som bidro var impulser utenfra, fra utenlendinger og utviklingen av den katolske kirkeorganisasjonen. F.eks. skulle bispesetene være i byene. Kirkebygging, vedlikehold, utsmykning og ansettelse betød etterspørsel etter håndverkere, varer, tjenestefolk osv.

Den viktigste drivkraften bak byveksten var likevel befolkningsveksten. Dette århundret var preget av fred, trygghet, utvikling og befolkningsvekst. Dette henger helt klart sammen.

Hundre års borgerkrig 1130-1230

Kongsemnene

I 1130 døde kong Sigurd Jorsalfare. I følge den germaske arvefølgeordenen, hadde brødre (og halvbrødre) lik rett til tronen. At halvbrødre ble inkludert medførte at det ble vanskelig å vite om vedkommende faktisk var i slekten. Det var flere som påstod at de var halvbrødre, men som egentlig ikke var det. Samkongedømmer kunne være fordelaktige for folket, men for brødrene kunne det fortone seg annerledes. De måtte dele inntektene og måtte derfor avstå fra den luksus og den horden en enerådende konge kunne hatt.

Borgerkrigene ble innledet ved at kort før Sigurd Jorsalfares død i 1130 ankom en viss Harald Gille og hevdet han var kongens halvbror. Han "beviste" dette ved å gå barbeint over ni glødende plogjern. Tre dager etter, var de like hele. Da aksepterte Sigurd Jorsalfare Harald Gille som halvbror. Hverken Harald Gille eller Jorsalfares sønn Magnus ville ha noe av et samkongedømme. I 1134 reiste Magnus en stor hær mot Harald Gille, og dette innledet en hundre års lang borgerkrigstid (med avbrudd av lange fredsperioder) mellom stadig nye kongsemner. Stormenn lanserte rett som det var nye kongsemner og håpet på at de ville vinne frem.

I grotiden hadde rikskongedømmet, rikskirken og rike stormannskretser vokst frem. Borgerkrigsperioden ble en bitter lærepenge. Med tiden innså de at de hadde felles interesser og de samarbeidet for å kunne høste de fordelene som statsmakten kunne gi.

Magnus Erlingsson og alliansen mellom konge, kirke og stormenn

Borgerkrigene svekket kongedømmet, men styrket kirken (pga alliansen) I Europa utviklet det seg et rop om kirkens frigjøring. Kirken skulle løsrive seg fra all inflytelse fra verdslige makthavere. Dette førte til konflikter med stormenn som styrket sin samfunnsrett ved å få inn sine kandidater på bispestolene.

I 1161 ble Øystein Erlendsson erkebiskop. Han allierte seg med lendmannen Erling Skakke. Erling Skakke var gift med Kristina, datter av Sigurd Jorsalfare, og Erling hadde

kongeambisjoner for sin sønn Magnus Erlingsson. Øystein hadde kirkemakt, og Erling hadde verdslig makt. Sammen kunne de oppnå stor støtte.

Magnus Erlingssons ”mangel” var at han ikke var kongssønn, men Sigurd Jorsalfare var hans morfar. I kirkens øyne hadde han to fordeler, han var født innenfor ekteskap, og kirken kunne få styrket sin makt hvis Magnus nådde tronen.

I 1163 blir Magnus Erlingsson kronet og salvet til konge i Bergen. Dette var den første kongekroningen i Norden. På denne måten fikk Magnus Erlingsson kirkens velsignelse. Dette bandt stat og kirke nærmere sammen, og begge instanser fikk høyere oppslutning.

Det ble vedtatt en ny tronfølge for å slippe strid. Nå skulle den eldste ektefødte sønn arve tronen.

Magnus Erlingssons regime hadde noen gode år før nye borgerkriger tok oppmerksomheten. Det var under Magnus Erlingsson det ble innført sysler (sammenhengende administrasjonsområder) som ble styrt av en kongsmann på kongens vegne, nemlig en systemmann.

Sverre Sigurdsson og birkebeinerne

Sverre Sigurdsson het en mann som ikke ville godta den nye tronfølge. Han kom til Norge fra Færøyene i 1176. Han hevdet han var sønn av Sigurd Munn og hadde rett på tronen. Regimet til Magnus Erlingsson stod sterkt i Vest-Norge og Viken, men i Tøndelag der Sigurd Munn hadde vært populær og i Opplandene ulmet motstanden. Her fant stadig nye kongsemner støtte. Bondesønner og småårsmenn sluttet seg til krigerflokker, f.eks. den ledet av Øystein Møyla (de ble kalt birkebeinere), i håpet om at det skulle dryppe litt på dem hvis det lyktes dem å ta over tronen. Det gikk dårlig helt til de møtte Sverre Sigurdsson i Sverige. Nå skulle de erobre tronen.

Kong Sverre seirer

Kong Sverre var en god militær strateg med gode lederegenskaper. Han engasjerte mennene og brukte nye måter å krige på, blandt annet geriljalignende. Han hadde planer om å erobre kongedømmet og riksmaktens posisjoner, ikke et sosialt eller politisk systemskifte. I 1179 felte han Erling Skakke, og i 1184 falt Magnus Erlingsson. Sverres menn rykket inn i ledige riksmaktsposisjoner. Bare i Viken beholdt motstanderne hans makten, under ledelse av biskopene (baglerne). Sverre avskaffet den nye tronfølge og sørget for at kirken fikk mindre makt, og at kongen fikk mer makt.

Etter Sverres død ble kongemakter og kirkemakter forlikte. De hadde felles interesser og de samarbeidet for å kunne høste de fordelene som statsmakten kunne gi.

På 1200-tallet ble hovedutbyggingen av den norske middelalderstaten fullført, og borgerkrigen visnet bort. Vi snakker om en norsk storhetstid både politisk og kulturelt.

Den norske middelalderstatens storhetstid

Kongsråd og riksråd

I grotiden og borgerkrigstiden omga kongene seg med en liten krets av betrodde menn, og i tillegg et frammøte av hirdens stormenn i den aktuelle landsdelen. På begynnelsen av 1300-tallet fikk kongens råd en klarere og mer selvstendig setilling som vi kaller riksrådet. Biskopene fikk automatisk og fast sete i riksrådet, kongen hadde ikke full råderett over medlemmene i rådet lenger.

Hvis en konge var mindreårig, eller ute av stand til å utøve sine funksjoner, tok rådet over samfunnstyret i kongens sted. Fra 1320-årene fikk riksrådet en fast stilling som skulle gjøre dette. Han ble kalt drottsete.

Kanselliet

Kanselliet var kongens mobile ”regjeringskontoransatte” som fulgte ham rundt i landet. Det bestod av en kansler og én eller to skrivere. Kanselliet tok seg av korrespondanse, arkivering, oversikt over skatteinntekter og kansleren oppbevarte kongens segl. Kanselliet var et utøvende organ.

Statsadministrasjonen og forsvarsorganisasjonen

Håkon 4., Håkon 5., og Magnus 6. utformet i samarbeid med stormenn den norske statsorganisasjonen i storhetstiden. Dette gjaldt rettsvesenet, militærvesenet, statsfinansene og statsadministrasjonen. På 1200-tallet ble hele landet delt inn i 50 sysler som ble ledet av hver sin systemann. Systemennene hadde et følge av sveiner. Sveiner jobbet med sysleadministrasjon, men også som elitetropper i det militære forsvaret.

På slutten av 1200-tallet ble det innført et lokalt ombud som kaltes bondelensmann. Bondelensmannen gjorde mange av systemannens oppgaver på hans vegne. De krevde inn skatter som landsskyld, bøter, skatter m.m. Folk ble skattet etter evne - ingen tjente noe på at noen ble bøtelagt for hardt.

Forsvarsorganisasjonen, leidangen, ble kraftig svekket. De nye hansekoggene var overlegne leidangskipene, og adelen i det føydale Europa klarte å fremskaffe større panseret kavaleri enn det Norge hadde sjanse til. Derfor ble det satt i gang bygging av festninger mot Sverige, i Oslo og i Tønsberg.

Tørrfisk for Europa

Bergen og fiskerne

I siste halvdel av 1200-tallet hadde skipene blitt gode nok for handel til og fra Norge. Da hadde også folk turt å bosette seg ved kysten, med viten om at de ville kunne handle fisk mot korn. Bytteforholdet mellom tørrfisk og korn, i kalorier, var veldig fordelaktig for nordmennene. Handelen tillot spesialisering og et mer effektivt jordbruk.

Hanseatene

Alliansen av de nordtyske handelsbyene ble kalt hansa. Hanseatene etablerte seg i Bergen, og her handlet de for fullt. De kjøpte tørrfisk, smør, huder, pelsverk og trelast. Vi importerte kornvarer, vin, øl, lerret, tøy, krydder og keramikk. Tyskerne var ikke

militært engasjert i Norge, selv om de hadde mye bedre skip enn det Norge hadde. De var interessert i å handle, og samarbeidet derfor med nordmennene. De aksepterte at de ikke skulle dra lenger nord enn Bergen, noe som sikret norsk kjøpmannsstand i flere århundrer.

Norges historie i seinmiddelalderen (1349-1536)

Pesten

Da den store manndauden kom til Vestlandet

Man tror at pesten opprinnelig kom fra Kina, men Norge fikk den fra England. September 1349 herjet pesten i Bergen. Pesten spredte seg fra Bergen og opp mot Trøndelag parallellt med pesten fra Oslo.

Hva skjedde på Østlandet?

På Østlandet herjet pesten for fullt allerede sommeren 1349. En pestfront brer seg i gjennomsnitt 1km per dag, rottepesten ble jo spredd med rotters lopper. Fra Oslo bredte pesten seg langs hovedveier og deretter langs sideveier inn i Bygde-Norge. Tidlig i 1350 tror vi at pesten var dødd ut i alle deler av landet.

Pesten, den katastrofale velgjører?

Den store flyttesjauen

Sommeren 1350 var vanlige samfunnsfunksjoner i gang igjen. Det ble holdt mange tusen rettsavhør for å finne ut hvem som hadde rettmessig krav på arv.

Overlevende rykket inn på de beste ledige brukene gjennom arv eller som nye leilendinger. Ingen følte ansvar for forgjerners forpliktelser for tiende, landsskyld eller skatt. Folk med dårlige kår flyttet triumferende ut til egne, gode bruk.

Arbeidsfolket forsvant av to grunner. De døde av pesten, eller så ble de leilendinger som kunne drive eget gårdsbruk. Arbeidshjelp på gårdene ble vanskelig å få tak i. Bøndene ble tvunget til å legge om til mer februk, det var mindre jobb.

Utkantene avfolkes

Man produserte ikke lenger et overskudd av korn, derfor ble livsgrunnlaget til Utkant-Norge borte. De måtte flytte til mer sentrale områder. Utkantbygdene ble tømt for folk. Det selvbergende familiebruket ble den økonomisk dominerende gårdstypen i Norge. Det var stor konkurranse om leilendinger, derfor ble landsskylden kraftig satt ned. Bondefolket fikk bedre kår enn før.

Ødetid

Nedgangen i folketallet ble styrket av pestbølgene som fulgte, selv om de ble svakere og svakere. Selvbergingsbruket gjorde at transporten av varer og folk (og da også pest) ble mindre. Utover 1400-tallet stabiliserte folketallet seg. Rundt 1500 kan 40000 av 66000 gårdsbruk ligget øde.

Bybefolkningen ble sterkt redusert fordi pest sprer seg fortere i tettbebygde strøk med mange mennesker, fordi handelen ble svekket, og fordi stat og kirke mistet mye av sine inntekter så de ikke kunne etterspørre varer og tjenester.

Sverige ble også rammet av pesten, men de stod fortsatt mye sterkere enn Norge.